

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЇ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПРИ ПЕРЕВІРЦІ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ

Владислав Негребецький,

канд. юрид. наук,
викладач кафедри криміналістики
Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого,
м. Харків

Стаття присвячена дослідженню психологічних основ взаємодії слідчого та підозрюваного при перевірці показань на місці. Розглядаються можливості використання слідчим психології підозрюваного під час цієї слідчої дії.

Ключові слова: перевірка показань на місці, захисна домінанта, психічний стан, психологічний вплив.

Проблема використання психології підозрюваного при перевірці показань на місці належним чином не досліджувалася. У літературних джерелах вивчалися лише деякі психологічні аспекти проведення цієї слідчої дії. Разом із тим ця проблема була на досить високому рівні досліджена стосовно допиту, очної ставки й обшуку [1, с. 446–463; 2, с. 232–252; 3, с. 65–107; 4, с. 78–89; 5; 6, с. 196–217; 7; 8, с. 218–264].

Метою цієї статті є дослідження психологічних основ взаємодії слідчого та підозрюваного при перевірці показань на місці, визначення напрямів використання психології підозрюваного при перевірці показань на місці та розроблення практичних рекомендацій для слідчих органів України.

Участь підозрюваного у проведенні перевірки показань на місці обов'язково має добровільний характер. Тому результативність такої слідчої дії багато в чому залежить від позиції, яку займе підозрюваний, його бажання брати участь у перевірці показань на місці. Психологія підозрюваного при цьому може використовуватися для:

- діагностики його позиції;
- прогнозування поведінки підозрюваного;
- обрання відповідного психологічного впливу;
- оцінки отриманої інформації.

Слід враховувати чинники, що впливають на формування позиції підозрюваного та його поведінку. У психологічній літературі до таких відносять: психічний стан підозрюваного; мотиви, якими він керується, виконуючи ті чи інші дії; несприятливі для підозрюваного умови, в яких він перебуває у зв'язку з його передбачуваною роллю у вчиненні злочину; вплив на підозрюваного з боку інших осіб [6, с. 196–217, 272–285; 9, с. 293–299].

Психічний стан підозрюваного (обвинуваченого) характеризується пануванням обо-

ронної (захисної) домінанти. Під домінантою у психології розуміють тимчасово переважну рефлекторну систему, що зумовлює роботу нервових центрів у даний момент і тим самим додає поведінці відповідну спрямованість. Домінанта, як переважний осередок збудження, підсумовує та накопичує імпульси, що надходять у центральну нервову систему, одночасно пригнічуючи активність інших центрів [10, с. 72]. Оборонна домінанта визначає спрямованість психічної діяльності підозрюваного, формує у нього спеціальні механізми психологічного захисту. Психологічний захист у літературі з психології розглядається як спеціальна регулятивна система стабілізації особистості, спрямована на усунення або зведення до мінімуму почуття тривоги, пов'язаного з усвідомленням конфлікту [10, с. 321]. До числа механізмів психологічного захисту відносять витіснення, раціоналізацію та проєкцію [11, с. 50].

На нашу думку, при перевірці показань на місці слід враховувати можливість впливу психологічного механізму витіснення. Під витісненням мається на увазі глушіння, відкидання та неприйняття тієї інформації, яка суперечить якійсь особистісно значимій установці суб'єкта [11, с. 50]. У зв'язку з цим існують певні вимоги до форми спілкування слідчого з підозрюваним при проведенні перевірки показань на місці. В. Васильєв вважає, що незалежно від тяжкості вчиненого злочину слідчий зобов'язаний ставитися до підозрюваного як до особистості нарівні з іншими учасниками слідчої дії. Неприпустиме роздратування, вираження слідчим зневаги щодо нього, скептичні репліки тощо. Як би зухвало не поведився підозрюваний, слідчому необхідно залишатися стриманим і врівноваженим [1, с. 472–473].

Захисна домінанта визначає особливості, що зумовлюють поведінку підозрюваного при перевірці його показань на місці: його психічний стан; прагнення цієї особи уник-

нути відповідальності; заінтересованість у перебігу розслідування; тенденція до перебільшення підозрюваним інформаційної «озброєності» слідчого; тенденція до адаптації своєї виправдувальної позиції [2, с. 163–166; 6, с. 196–198; 9, с. 293–299]. У психологічній літературі звертається увага на необхідність урахування психічного стану, в якому перебуває особа, показання якої перевіряються [7, с. 15–20]. Під психічним станом розуміють цілісну характеристику психічної діяльності, стійку на певному тимчасовому відрізку, яка показує своєрідність протікання психічних процесів залежно від відбиття явищ дійсності, попереднього стану та психічних властивостей особистості [12, с. 284].

При проведенні перевірки показань на місці має місце широка амплітуда психічних станів. Підозрюваний може перебувати, наприклад, у стані страху, фрустрації, стресу тощо [7, с. 15–20]. Суттєвим є те, що саме з психічним станом підозрюваного може бути пов'язана його відмова від участі в перевірці показань на місці або від вже даних ним свідчень. У психологічній літературі страх розглядається як негативний психічний стан, що виникає в ситуаціях, коли індивід має спонукання й усвідомлену мету залишити ситуацію, пов'язану із впливом зовнішнього подразника, але при цьому в силу зовнішніх причин вимушений залишатися в ній [13, с. 234].

Стан страху при перевірці показань на місці може зазнавати особа як причетна, так і не причетна до вчинення злочину. Страх не лише сковує пам'ять, а й пригнічуючи діє на психіку людини, її інтелектуальну діяльність. Він може знижувати волю, моральний самоконтроль, критичні здатності, перешкоджати правильній оцінці обстановки, робити людину доступнішою для небажаних впливів [7, с. 28]. При проведенні перевірки показань на місці можна здійснювати діагностику психічного стану, що, на нашу думку, є необхідним.

Під час проведення перевірки показань на місці особа, яка повторно перебуває на місці злочинної події, зазнає психологічний вплив оточуючої обстановки [4, с. 110–115]. Внаслідок цього в неї може відбуватися певна зміна психічного стану при сприйнятті місць, де знаходяться докази, що її викривають. На необхідність спостереження за поведінкою підозрюваного (обвинуваченого) при перевірці показань на місці постійно вказується в психологічній літературі [9, с. 134; 14, с. 310]. Йдеться, зокрема, про такі ознаки зовнішнього вияву стану, як впевненість у виборі напрямку руху, показі об'єктів, раптова зміна напрямку пересування, швидкості, зупинки тощо. Значення методу спостереження при проведенні перевірки показань на місці, на нашу думку, полягає також у тому, що його застосування дозволяє слідчому ефективно контролювати поведінку підозрюваного, під-

тримувати оптимальний режим спілкування, сприяє обранню відповідних тактичних прийомів, їх систем. Спостереження допомагає діагностувати позицію підозрюваного, розпізнати чи приховує він інформацію, що має значення для розслідування. Так, метод спостереження при проведенні цієї слідчої дії сприяє виявленню слідчим речових доказів. Слідчій практиці відомі випадки, коли у перебігу перевірки показань на місці за допомогою спостереження виявляються речові докази, місцезнаходження яких підозрювані (обвинувачені) намагалися приховати від слідства [15, с. 12–24; 16, с. 233].

Захисна домінанта викликає у винного прагнення здійснювати ті чи інші дії, які, на його думку, повинні допомогти йому уникнути викриття злочину й як наслідок – ухилитися від відповідальності за вчинене [6, с. 196]. Цим можна пояснювати відмову підозрюваного від участі у перевірці показань на місці, дачу ним неправдивих показань на допиті.

Як оборонна домінанта, так і механізм психологічного захисту можуть бути властиві не тільки особі, яка справді винна у вчиненні злочину, а й невинній особі при її прагненні захиститися від несправедливого обвинувачення [6, с. 198]. Тому в психологічному відношенні перевірка показань підозрюваного не може зводитися до створення для нього будь-яких штучних бар'єрів, психологічних обмежень для відмови від попередніх свідчень, даних на допиті. Неприпустимими є також випадки проведення цієї слідчої дії з метою психологічного закріплення підозрюваного на тих показаннях, які, на думку слідчого, відповідають дійсності [9, с. 132].

У слідчій практиці звертається особлива увага на те, що підозрювані (обвинувачені) схильні до зміни своїх позицій, адаптації їх виправдувальної позиції в міру пред'явлення доказів [2, с. 166]. Тому при перевірці показань підозрюваного тактика слідчої дії має бути спрямована спочатку на деталізацію показань, з'ясування їх взаємозв'язку з обстановкою, а вже потім на усунення протиріч, якщо вони мали місце. Така тактика дозволяє поступово та цілеспрямовано усунути неправду в показаннях допитаної особи.

До числа чинників, які впливають на позицію підозрюваного, належить вплив на нього з боку інших осіб [7, с. 29]. Цей чинник має істотне значення при перевірці показань на місці. Обов'язковою умовою, що визначає достовірність результатів зазначеної слідчої дії, має бути відсутність такого впливу на підозрюваного. Тому до перевірки показань на місці та в процесі її проведення необхідно вжити заходів до того, щоб підозрюваний не мав можливості контактувати із сторонніми особами. За будь-якої підозри на останнє перевірку показань на місці необхідно провадити негайно.

У процесі аналізу позиції підозрюваного при проведенні досліджуваної слідчої дії потрібно враховувати конкретні мотиви його згоди на участь у проведенні перевірки показань на місці. Серед таких у психологічній літературі вирізняють: острах суспільного осуду, сором усвідомлення аморальності та протиправності свого вчинку, острах перед помстою з боку заінтересованих осіб, боязнь наслідків для своїх близьких або розлуки з ними [6, с. 202]. Так, Ф. Глазирін вважає, що навіть у випадку яскраво вираженої готовності підозрюваного (обвинуваченого) брати участь у перевірці показань на місці слід детально розібратися у справжніх мотивах такої згоди [9, с. 31].

Слідчій практиці відомі випадки, коли підозрювані (обвинувачені), заявивши про згоду взяти участь у перевірці показань на місці, у перебігу слідчої дії показують зовсім інші місця, що не мають відношення до злочину, розраховуючи послабити, розхитати зібрані слідчим докази, намагаючись спрямувати слідство на помилковий шлях, створити можливості для відмови від своїх даних раніше показань у процесі судового розгляду [9, с. 131–133]. Отже, знання мотивів, якими керується підозрюваний, дозволяє слідчому своєчасно вплинути на останнього в такий спосіб, щоб той змінив свою хибну позицію.

У слідчій практиці відомі також випадки, коли особи, які перебувають у місцях позбавлення волі (підозрювані, обвинувачені), дають показання про скоєння ними інших злочинів, у тому числі тих, яких вони не вчиняли.

Так, підозрюваний Б. на допиті дав такі показання про вчинення умисного вбивства С.: пізно ввечері він разом із своїми приятелями повертався додому з вечірки. По дорозі вони зустріли С., до якого Б. став приставати. Між ними відбулася бійка, під час якої потерпілому були нанесені численні тілесні ушкодження в голову та живіт. У результаті заподіяних тяжких тілесних ушкоджень С. помер. При відтворенні обстановки й обставин події за участю Б. підозрюваний не зміг указати точне розташування місця, де відбулася бійка з потерпілим. Із застосуванням манекена Б. не зміг показати, яким чином і в які саме частини тіла він наносив ножем удари потерпілому. У такий спосіб було встановлено самообмову.

Підозрюваний може керуватися також мотивом самостійної перевірки успішності приховання ним слідів злочину й обставин, що можуть його викрити [14, с. 310]. У слідчій практиці трапляються випадки, коли особи, обвинувачені у вчиненні особливо тяжких злочинів, давали згоду на перевірку показань на місці з метою спробувати втекти з-під варти під час проведення цієї слідчої дії, скористатися допомогою своїх співучасників [9, с. 132]. Ось чому при проведенні перевірки показань на місці необхідно вжити заходів до

охорони підозрюваного та забезпечення безпеки всіх учасників слідчої дії.

Існує проблема ризику відмови підозрюваного (обвинуваченого) від участі в перевірці показань на місці, а також від даних на допиті показань. У криміналістичній літературі існують рекомендації, спрямовані на зниження ризику відмови підозрюваного (обвинуваченого) від участі в проведенні цієї слідчої дії. Так, окремі автори пропонують здійснювати перевірку показань на місці негайно після одержання згоди допитаної особи на участь у ній [16, с. 232]. Своєчасне проведення перевірки таких показань на місці рекомендується також і практичними працівниками слідчих органів [17, с. 74–79]. Запропоновані й інші рекомендації: встановлення та підтримка слідчим психологічного контакту з підозрюваним, прийняття до уваги мотивів, якими він керувався, виражаючи згоду брати участь у перевірці показань на місці, застосування методу рефлексивного управління [1, с. 472; 9, с. 132–133].

З метою зниження ризику відмови підозрюваного від участі в цій слідчій дії, а також від раніше даних показань перевіряти їх на місці необхідно негайно після одержання. Ця вимога-рекомендація підтверджується прикладом із слідчої практики.

На території Харківського пожежно-технічного училища було виявлено труп людини, при огляді якого встановлено численні колото-різані рани. За підозрою в убивстві був затриманий Б., який на допиті зізнався у вчиненні злочину та повідомив, що удари він наносив ножем, якого викинув на місці, де це відбулось. І тільки через чотири дні слідчий вирішив провести відтворення обстановки й обставин події за участю Б., у перебігу якого підозрюваний повністю відмовився від своїх попередніх показань і заявив, що він зовсім не причетний до цього вбивства.

Зволікання з проведенням перевірки показань підозрюваного на місці злочину унеможливило процес перевірки наявної й одержання нової доказової інформації.

Ризик відмови підозрюваного від участі в перевірці показань на місці існує і безпосередньо при її проведенні. Причиною відмови підозрюваного від продовження участі в перевірці показань на місці може бути **психологічний вплив обстановки**. Слід зазначити, що в криміналістичній літературі відзначають в основному позитивний ефект обстановки на допитану особу, яка повторно перебуває на місці злочинної події [4, с. 114–115]. На нашу думку, сприйняття місця злочину або його окремих епізодів, розповідь про подію злочину сприяють відновленню в пам'яті підозрюваного не тільки обставин цієї події, а й тих емоцій, що превалювали в його психіці в досліджуваній момент. Тому особиста при-

сутність на місці злочинної події зумовлює значні емоційні переживання у підозрюваного, що може ускладнити та навіть унеможливити продовження слідчої дії. Таким чином, психологічний вплив обстановки місця події є тим вагомим чинником, який суттєво впливає на особу, показання якої перевіряються.

У підозрюваного боротьба протилежних мотивів щодо участі в перевірці показань на місці, їх переорієнтація можуть мати місце не тільки в процесі підготовки до цієї слідчої дії, а й під час її проведення [14, с. 309]. Ось чому протягом усього часу проведення перевірки показань на місці слідчому необхідно вживати заходів, спрямованих на закріплення в підозрюваного позитивних мотивів участі в цій слідчій дії. Взаємодія між слідчим і підозрюваним у процесі перевірки показань на місці характеризується необхідністю постійного здійснення контролю над поведінкою останнього.

Проведене дослідження дозволяє дійти **висновків** щодо психологічних особливостей перевірки показань на місці за участю підозрюваного:

наявність складних психологічних відносин між слідчим і підозрюваним;

здатність слідчого психологічно вплинути на підозрюваного з метою отримання необхідної інформації;

зумовленість позиції та поведінки підозрюваного зв'язком із допитом, що передував перевірці показань;

взаємне рефлексування між слідчим і підозрюваним;

можливість впливу підозрюваного на процес одержання інформації.

Існує необхідність використання слідчим психології підозрюваного при перевірці показань на місці. На нашу думку, це можливо як у процесі прийняття рішення та підготовки до перевірки показань на місці, так і безпосередньо при проведенні цієї слідчої дії. Обов'язковою умовою, що забезпечує можливість використання психології підозрюваного під час перевірки показань на місці, є досконале вивчення слідчим особи підозрюваного. При проведенні цієї слідчої дії необхідно враховувати всі чинники, що так чи інакше впливають на позицію та поведінку

підозрюваного. З метою зниження ризику відмови підозрюваного від участі в цій слідчій дії, а також від раніше даних показань перевірку показань на місці необхідно проводити негайно після допиту.

Література

1. Васильев В. Л. Юридическая психология. – СПб., 2000. – 624 с.
2. Еникеев М. И. Юридическая психология. – М., 1999. – 517 с.
3. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология. – Х., 1999. – 157 с.
4. Коновалова В. Е. Правовая психология. – Х., 1997. – 160 с.
5. Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявление для опознания, проверка показаний на месте). – К., 1989. – 88 с.
6. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. – М., 1967. – 289 с.
7. Ратинов А. Р., Ефимова Н. И. Психология допроса обвиняемого. – М., 1988. – 114 с.
8. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики. – Х., 2002. – 349 с.
9. Глазырин Ф. В. Психология следственных действий. – Волгоград, 1983. – 136 с.
10. Шепитько В. Ю. Криміналістика // Енциклопедичний словник / За ред. В. Я. Тація. – Х., 2001. – 560 с.
11. Ратинов А. Р., Ефремова Г. Х. Психологическая защита и самооправдание в генезисе преступного поведения // Личность преступника как объект психологического исследования. – М., 1979. – 178 с.
12. Кондаков И. М. Психология: Иллюстрированный словарь. – СПб., 2003. – 508 с.
13. Еникеев М. И. Общая и социальная психология. – М., 2002. – 624 с.
14. Юридична психологія / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.; За ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К., 2000. – 352 с.
15. Дробиняк М. К. Від Києва до Лешно інтернаціональним вбивцям – міжнародний суд // Слідча практика України: З досвіду слідчої роботи органів прокуратури. – Х., 2000. – Вип. 2. – С. 12–24.
16. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) / А. К. Гаврилов, Ф. В. Глазырин, С. П. Ефимичев и др. – Волгоград, 1984. – 240 с.
17. Слостін В. М. Розкриття умисних вбивств з використанням інформації з телефонних мереж // Слідча практика України. – Х., 2003. – Вип. 3. – С. 74–79.

Article is devoted to the research of psychological bases of interaction of the inspector and the suspect at verifying testimony at the crime scene. Possibilities of using of psychology of the suspect by the inspector at carrying out of this investigatory action are examined and practical recommendations are offered.

Статья посвящена исследованию психологических основ взаимодействия следователя и подозреваемого при проверке показаний на месте. Рассматриваются возможности использования следователем психологии подозреваемого при проведении этого следственного действия.

